

Історичні нариси

Розвиток і розпад київської держави*)

Діло, почате Володимиром, продовжував його син Ярослав Мудрий (1018—1054). При вибудованому своїм коштом Софійському Соборі в Києві оснував він бібліотеку в 1037 р. та велів черцям переписувати книги для неї; сам — як оповідає літопис — залюбки займався цією роботою. Тим черцям — книжникам, що переписували й перекладали грецькі хроніки для Софійської бібліотеки, прийшло на думку вести за зразком грецьких хронік записки про сучасні важніші події; такі записки, ведені від 1039 р. при Софійському Соборі, згодом у київських монастирях Печерській Лаврі і Видубицькому. Списано теж з поручення князя тогочасне звичаєве право, доповнене уставами в церковних справах князів Володимира Великого й Ярослава Мудрого. З того часу маємо і початки нашого оригінального письменства, започаткованого «Словом про закон і благодать» з похвалою князеві Володимирові першого місцевого походження київського митрополита Іларіона (1051).

В політиці йшов Ярослав Мудрий шляхом Володимира. Тимто він старався вдержати при Києві західні землі, захвачені в 1018 р. польським королем Болеславом Хоробрим у часі допомоги своєму зятеві Святополкові Окаянному відібрати від Ярослава Київ. Після смерті Болеслава (1025) Ярослав скористав з неладу в Польщі й відібрав у 1030—31 рр. ці західні землі. Володіння над українськими землями на схід від Дніпра уступив Ярослав у 1024 р. своєму братові тмутороканському князеві Мстиславові Хороброму († 1036). Щойно після його смерті обєднав Ярослав знов у своїх руках усі землі.

В часах Володимира Великого й Ярослава Мудрого завершився розвиток київської держави. Треба було подбати, щоби ця держава, спираючись на схристиянізованому й позбавленому племенних окремішностей елементі Півдня, вдержала в своїй залежності ще цілком ненавернені на християнство північні племена. Аби не ділити держави на окремі князівства, незалежні від себе, Ярослав постановив, що найстарший у роді князь, у тому випадку найстарший із живих син має панувати як великий князь у Києві.

Став цим князем його другий син Ізяслав I (1054—77 з перервами), що крім Києва дістав землі правобіч Дніпра та області при старому торговельному шляху Великий Новгород—Київ. Третій син Святослав II (київський великий князь у 1073—76 рр.) дістав під свою управу північно-східню частину держави, де переважали не засимільовані ще племена: славянські вятичі, фінські (мещера, мордва, мирома й мєря) та тюркські (болгари). Осередком цього уділу став Чернігів на території української Сіверщини й тим була підкреслена владна роля українського елемента. Третьою столицею став Переяслав, ще ближче Києва ніж Чернігів, де осів четвертий син Ярослава Всеволод I (вел. кн. князь у 1079—93 рр.), що мав за завдання охорону степу від кочовицьких орд. П'ятий син Ігор († 1060) був намісником великого київського князя спершу у Володимирі на Волині, згодом у Смоленську на місце шестого Вячеслава († 1057). Залишений внук Ярослава Мудрого по його найстаршому сині Володимирі, що помер ще за життя батька, Ростислав залишався у Великому Новгороді без уділу як князь ізгой; він згодом подався княжити на Тмуторокань (теперішня Кубанщина), де його греки отруїли († 1065). Врешті ще від смерті Володимира Великого залишалось полоцьке князів-

ство Брючислава, сина Ізяслава Володимировича. Залишився по ньому його син Всеволод, що змагав до повного унезалежнення від Києва; за те мусів він відпокутувати у київській вязниці в 1067—1068 рр.

Легенда про поділ Ярославом Мудрим своєї держави, що противорічила прозванні цього князя, як бачуть з цього нарису читачі, не відповідає дійсності. За те дійсністю був факт розкладу київської держави за Ярославичів та причина цього в тому, що Ізяслав I. не доріс до величини свого батька. Те, що Ізяслав I. мусів ділитися владою з Святославом II і Всеволодом I, не виправдує його нездатности, бо ж і Ярослав Мудрий терпів у київській державні уділи Мстислава тмутороканського й Брючеслава полоцького, усуваючи тільки Судислава пековського.

Ізяслав, Святослав і Всеволод правили спершу згідно. Проте не доцінили вони в час небезпеки для України з боку нової орди кочовиків — половців. Половці напали в 1061 р. на Переяславщину, Всеволод не міг сам їм устоятися й вони спустошили країну. В часі другого їх нападу в 1068 р. пішли Всеволодові з поміччю Ізяслав і Святослав та й цим разом їм не пощастило; над річкою Альтою побідили половці.

Ця програма викликала в Києві невдоволення; Ізяслав не мав у київлян великого пошанівку. Після ж половецького погрому київляни зворохобилися проти свого князя, він мусів утікати; народне віче в Києві проголосило князем звільненого з вязниці полоцького князя Всеслава. Ізяслав чомусь не звертався до своїх братів за допомогою проти київлян, тільки до польського короля Болеслава II. Сміливого. Польська поміч у 1069 р., хоча привернула Ізяславові київський престіл, та ще більше відвернула від нього населення, а також його молодших братів. Святослав і Всеволод виступили в 1073 р. проти Ізяслава й прогнали його з Києва. Великим київським князем став Святослав II і щойно після його смерті в 1076 р. міг Ізяслав I вернутися на короткий час (1077—78 рр.) до Києва. Після його смерті княжив у Києві Всеволод I (1079—93 рр.).

Бої за київський престіл відбилися й на приналежності до Києва західних земель. Болеслав II Сміливий мав загорнути деякі городи на заході, але докладних вісток про це не маємо; мабуть Перемишль, Белз і Червень, бо Звенигород (нині село на південній схід від Львова в бобрєцькому повіті) і Володимир були схоронищем для Ізяслава і його синів. Та втеча Болеслава II Сміливого, Ізяславового союзника, з Польщі під натиском папської анатеми за вбивство краківського єпископа Станислава, дала змогу заволодіти західними городами князям-ізгоям. Три сини Ростислава Володимировича: Рюрик († 1094), Володар († 1124) і Василько († 1124) захопили Перемишль, Звенигород і Теревовлю та на південь від цих городів прикарпатську полосу. Коли це сталося, не маємо докладних відомостей; в 1084 р. Ростиславичі вже сидять у цих городах. Володимир і цілу Надбужанщину захопив князь Давид Ігоревич.

Скликаний з ініціативи переяславського князя Володимира Мономаха Всеволодича зїзд князів у Любечі в 1097 р. закріпив Західні Землі за Ростиславичами й Давидом Ігоревичем. Та юдження Давида проти своїх південних сусідів перед київським князем Святополком II Ізяславичем (1093—1113) спричинили увязнення теревовельського князя Василька. Святополк видав Василька Давидові, а той велів його осліпити. Тоді інші князі під проводом Володимира Мономаха, перед якими виправдався Святополк II із своєї співучасті в осліпленні Василька, покарали Давида відібранням йому Волині. Да-

видові на доживіття віддано Городок на Поліссі (Давидгородок), Волинь забрав київський князь Святополк II для себе.

Та ні київського престолу, ні Волині не вдержали нащадки Святополка II Ізяславича. Після його смерті став великим київським князем Володимир II Мономах Всеволодич (1113—1125). Ще як переяславський князь втішався він серед усіх князів Рюриковичів більшою повагою від Святополка II. За його принукою ходили князі декілька разів у 1103—1111 рр. на половців, і силу їх зломано на довгі роки. Заслужився також Мономах доповненням Ярославового збірника законів „Руської Правди“ та написав „Поучення дітям“. Його найстарший син Мстислав I. (1125—32) був останнім авторитетним великим київським князем, якого ще поважали й слухали.

Після смерті Мстислава I три вітки Рюриковичів впливали на хід історичних подій у київській державі. Самі Мономаховичі розбились в половині цього століття на старшу й молодшу лінію, що були в безупинній боротьбі за Київ; крім них, покликуючись на право старшинства, видвигали свої вимоги щодо київського престолу нащадки чернигівського князя Олега Святославича — Ольговичі. Окрему політику вели Ростиславичі; Володимирко Володарич (1124—53), що обєднав перемиську, звенигородську, теревовельську й галицьку волости з столицею в Галичі (1141), підпомагав суздальського князя Юрія Довгорукого проти київського князя Ізяслава II; його син Ярослав Осмомисл (1153—87) підпомагав знову Ізяславового брата Ростислава I. Залишалися ще нащадки Святополка II Ізяславича, що ледви використали боротьбу за київський престіл у половині XII ст. на те, щоб закріпитися на Поліссі; там у наслідок їх розплідности турівське князівство розбилося на дрібні уділи з столицями в Случеську, Пинську, Дубровиці, Городку, Ключеську, Степані, Чарторийську й ін.

Волинь втратили нащадки Святополка II на користь старшої лінії Мономаховичів, що в боротьбі за київський престіл опиралися на волинській дружині. Представник цієї лінії князь Ізяслав II Мстиславич (1146—54) не допустив до київського престолу після смерті своїх дядьків Ярополка і Вячеслава Мономаховичів та Всеволода II Ольговича, свого третього дядька суздальського князя Юрія Довгорукого. Цей основник молодшої лінії Мономаховичів (суздальсько-московської династії) уважав за велику кривду для себе те, що для нього і для його дітей немає уділу; щойно після смерті свого брата танича міг він у 1155—6 рр. потішитися званням великого київського князя.

Його син Андрій Боголюбський, закліматизований суздаець, не мав уже бажання засідати на київському престолі. За столицю Суздальщини вибрав він Володимир над Клязмою і стежив за княжими змаганнями за Київ. Непорозуміння між ним і київсько-волинським князем Мстиславом II Ізяславичем (1167—79) в справі обсади велико-новгородського князівства було причиною його походу разом з Ольговичами та з смоленським і переяславським Мономаховичами на Київ у 1169 р. Мстислав II уступив на Волинь, у Київ вступили війська його противників, що зрабували „матір городів“ безпощадно.

Київ стратив значіння столиці; Андрій Боголюбський залишив там одного з своїх синів намісником. Але сама Суздальщина була ще в тому часі за слаба, щоб держати Київ у своїй залежності. Тому за короткий час настали знову змагання за київський престіл поближких князів, що закінчилися в 1181 р. договором. У Києві засів Святослав III († 1194), син Всеволода II Ольговича; київську землю дістав овруцький князь Рюрик, що після Святослава III став княжити в самому Києві. В 1200 р. прогнав Рюрика з Києва син Мстислава II галицько-волинський Роман Великий, (1199—1205) Мстиславич.

*) Гл. «Краківські Вісті» чч. 23, 25, 29, 30, 36, 39.